

ЗМІСТ

ШОЛОМИ В СОНЦІ

ХАТА БЕЗ ДАХУ	3
НА ЩИТАХ, НА ЧЕРЛЕНИХ	7
«ПОЧИТАНІЄ»	13
СОВИ, ЛИЛИКИ, КЕРТИЦІ.....	20
СКИПЕТР І ЯБЛУКО.....	25
ТІНИ НОЧІ.....	30
«АКИ ЦВІТ ОУВЯДАЕТ»	37
ВАТРА ПРОТИ ВІКОН	44
ЗАДУШНИК.....	51
СИНЕВІДСЬКИЙ МОНАСТИР	54
ЗАВ'ЯЗИНИ.....	70
МІСТ НА КОТАНІ.....	76
ХИЖАКИ ЗДАЛЕКУ.....	84
СЕРЕД СВОЇХ	90
СРІБНА ШАПОЧКА.....	97
ВЕСІЛЬНІ ПРИМАРИ.....	103
НЕОДНАКОВІ МРІЇ	116
НА КРИЛАХ СЛОВА.....	121
ПІСНЯ ГІРСЬКОГО ГНІЗДА.....	128

НАВОЙКОВА СІМ'Я	136
ЛИС У ТЕРЕМАХ.....	143
ЛІСОВА КАЗКА	150
ПЕРЕД БУРЕЮ	155
РОЗПУТТЯ	163
НА ХИЛІЙ ДОРОЗІ.....	170
ЧАЙКА	177
СВІТЛО У ТЬМІ	181
ДУЖЕВА ЧЕЛЯДЬ.....	188
КНЯЗЬ ЧОРНОРИЗЕЦЬ	197
ШОЛОМИ В СОНЦІ	208

ШОЛОМИ В СОНЦІ

ХАТА БЕЗ ДАХУ

I

*«Заграно, забубняно,
А в княжім дому рано...»
(з нар. пісень)*

Давно вже не було над Галичем такої негоди, як в одну з липневих ночей р. 1205. Бовдури тьми ніби високо сповененя ріка перевалювалися з краю в край неба і з силою стихії гнали в безвісти.

Несамовита ніч жевріла притаєним світлом, що лежав на всіх річках, як сум на серці людини.

Чорні обриси княжого замку та подвійного перстеня грізних фос і валів, наїжених частоколом, то пропадали в тьмі, то виринали з неї, як остров із моря. Здалеку видно було їх дубові масиви, приспані сторожким сном.

Вони здавалися також грою хмар, більше фантастичною, як ця, що на небі.

Свист бурі гонив довкола княжих гридниць, заплітався довкола пнів дуба і тиса та згинав додолу чорнохрещате гілля модрини. Ні одна зоря не пригадувала Бога, — золота стріла хреста замкового собору погасла на висотах, у заметілі темних сил.

У такий час на вежі, біля зводного моста, нудьгував бородатий служка, Тиско. Він струшував із себе втому, як посоловілий птах струшує з пір'я студінь нічної години.

Кричали другі когути й Тиско в дожданню обміни спряг кріпше пояс на своїй сивій служебній опанчі, перевісив через плече торбу з останками хліба й, опертий об віконну варцабу на вежі, наслухував. Думки пішли круговоротом, змисли клонилися спочити.

На мить він, було, задрімав, повіки упали на очі, от як залізо.

А буря колисала світ на своїй дикій гойдалці, без впину, без стриму. Тиско почав саме снити, що здіймає біля хатної печі свої промоклі яловичні ходаки, — на світичі горить саме липова скипка, під світло шиє одіж найстарша донька. Росиця.

Он кинула угарок у відро з водою й він з шипотом згоряє, зажегла другий, намисто з лиснючих оленків грає зеленими цятками на смаглій шиї.

— Цок — цок... Тук — тук...

Наковтач товче ніччю в дерево, наковтує смерть?

Прокинувся з чолом у поті, цілим тілом послонився вперед і так остав, зляканий дивно...

Особливий згук не вмовкав.

Через декілька хвиль Тимко скакав униз, простелився хрестом на землі й слухав пильно мови глибини. Відтак зірвався з колін і метнув собою в напрямі дитинця, де сторожив сьогодні тивун Держикрай.

Дошкулював холод — привітніше б тивунові посидіти таку ніч край пугара за партією астрагалів із ключником Скорою, або Святошою, співцем замкового собору! Та хиба ж можна забагати прикрас життя, коли вся мужва, аж до отрока, який напував княжі коні, поїхала раттю на Польщу з господином отцем, а в теремах остала тільки жменя жінок біля княгині й дітей?

То Держко роздумував з почуттям великої поваги, що він є у сій хвилі ніби Око в трикутнику з карміну та сепії, що його розписав над дверми своєї келії духовник Варлаам.

Тивун глянув мимохить на вежу, звідки сипалося жовте світло крізь осьмиграні грубого скла, споювані оловом. На сволоках та одвірку заломлювалася чорна тінь самітника.

Що не давало йому спокою у цю глибоку нічну пору? Сьогодні ж не міг він читати нічого в дорогах небесних світил. Великий Віз пагас...

Хиба, що снить на яві про піскові пустари, приспаний довічною нудьгою мочар у верболозах, чужі, голодні розлоги, де чорніють шатра княжої дружини?

Видить вертепи й гуляйполя, де крадуться крицеві оружники з долонею на рукояті смертоносного меча?

Може доглянув віщою зіницею край одра володара тивунового одинака Олюшу?

Хвиля і світло у келії загасло. Разом із цим буря злопотіла якимись лихо запертими віконницями, розгойдала наново чорний шнур модрини і на церкві св. Параскевії схитнула

знічев'я срібне серце дзвона. Глухий тон, подібний до крику в жахливім сні, бовтнув над Галичем і змовк.

Шелести, плачі, ніби намогильні, розсипалися чимраз ширше й здавалося, що земля стогне під чорним небом, мов голосільниця.

— Хто йде? — гучно скричав Держко.

За углами приборувель залунав гомін меткої ходи.

— Це я, побрате, Тиско... Гу, вихор який прудить!

Він з трудом схоплював повітря.

— А ти йди спати. Криця на вежі.

— Ви про сон, тивуне? Не чуєте, як ляцькою дорогою котиться похід? Земля дрожить під копитами, труби кричать понад поля!

Справді, з бурунів далечини летіли дивні голоси. Вони то кріпшали, то тихли серед жовтого світанку й хмар, що плили над ним, каламутні, як жертва Каїна.

Поки слухали, на замковій обочі залунав упротяж високий голос рога. Тивун і вартівник схопилися з місць і бігли на вежу, звідки переймав їх Криця, простоволосий.

Вістовий на спіненім коні приніс новину:

— Відділ княжих навипередців появился на путі у Галич. Господин князь вертає!

— Так! — голоси з просторів летіли чимраз виразніше, разом з куривом вогкої мряки з-над Дністра й свистом лютого Стрибога.

НА ЩИТАХ, НА ЧЕРЛЕНИХ

II

*«Не дуже його порубано, постріляно,
Головочка на четверо,
А ніжечки на шестеро,
А серденько на восьмеро...»*

(з нар. пісень)

На небі зоріло. Галич раніше чим коли прокидався від сну: здовж зелених липових вулиць з грюкотом підносилися в три низки грубих шиб і жіночі голови, тільки що підведені з постелі у сітках з плетива, гляділи допитливо з-поміж розмайранів та крокіза.

Торгова площа, битком заповнена крамницями, мовчала, ніби ніхто не потребував нічого для життя від цього дивного дня.

Майнуло, правда, іноді дитя, чи старуха з кізкою, годувальницею, або ріщечком під ранну ватру, поплентався з водоносом наймит розхристаний та босий, але городяни гаялися чогось, ніби в день свята.

Складниці чужих купців, що йшли на Володимир аж з-над Балтику, з рухливого Кульма, були заперті наглухо і не було видно нікого біля них, тільки один торговець візантійськими покрасами Грек Никанор сидів посоловілий як сич край своїх скринь, а його птичий профіль витягнувся пісно від безсонниці...

Шапочник Чорноніс, який своїм мозолем прогодовував ватагу дрібної дівтори, сидів напроти Грека, у дверях отвертих на хороми своєї хати, широкі от як боїще, та натягав мокру ще шкіру з барана на круглий, тесаний ковбок.

І ще старий швець Якун, горбатий гей павук сидько, посипав приском телячу шкіру на кам'янім порозі своєї робітні та обережно здіймав шипучу шерсть топорищем. З-під пальців Якуна плив кур, як їдь.

Із-за обр'ю викочувалося пишне літнє сонце. Птичі пісні сколихнули нараз дерева від приземка до верховіття, здавалося, тисяч сопілок, притулених до уст невидимих гудців, щебече насипом, щебече...

І тоді, у якусь хвилю повз церков св. Пантелеймона перемигнув на своєму чорному коневі високий, як конопля, мовчан, намісник Молибожич.

Ті, що мешкали близько сурожських воріт, могли видіти, як їздець задержався перед домом пів-лікаря, пів-волхва. Жида Негемії: намісник доручив остовпілому приказ, як грім.

Не вспів Негемія оговтатися від вражіння, коли вельможа скакав уже чвалом по битій дорозі.

Гнав назустріч княжій дружині.

Саме в той час у замкових ґридницях йшов гомін, княгиня одягалася. Ясиня, дочка Гліба Словита розклала на ослоні край вікна празничні ризи, заплітала в тяжкий узол волосся княгині й клала на ньому дорозе чільце.

Це були нанизані на дрютки золоті таблички з емалі з обликом ангелів і Христа на водах Йордану.

Діти не спали: старшого Данила взяла Ясиня під свою опіку, одягла його у руду свитку, жовті, мосяжним дротом зшиті чобітки, клобушок, тичений павою, а тоді подала княжому первенцю мечик із срібла, дар батька. Хлопчик суятився, ніби той зяблик на зорі, й гомонів щораз:

— А роги грають, Ясине?

Рішуче личко з владними губками й жмутом чорного волосся, опущеним на чоло, як у батька, вражало бистротою. Карі ж очі сміялися купками іскор, як зорі.

Так, роги грали. Іржання коней, дикі оклики Караколпаків, що йшли з князем у похід за гроші, зливалися в гамір, нестерпний для уха.

Сухий ніби стружина, колишний Дністровий печерак, старий духовник Романів зійшов із своєї вежі. Білоголовий, з розп'яттям у тремкій руці, закутаний в брунатну волосяницю, він станув осторонь замкових поселян і, опертий на високий посох, ждав. Тільки слабкий рум'янець на щоках старця зраджував душевне зусилля.

Якраз з брязкотом тяжких ланцюгів осунувся зводжений міст і завальні дубові ворота, ковані міддю, як щити велетнів, відкрилися настяж.

Стало видно далеко униз на пологий шлях, де ніби ліс, столочений наглою бурею, товпилися ватаги людей.

Вони воліклися на виснажених конях, на возах, закинених лахміттям стягів, шатрів, дружинного статку...

Обривками висіла з пліч парча дорогих кирей, криваво блимав золотий басаман. Верх колісниць, навантажених високо, валялися мідяні кольчуги, повигинані від ударів копія, криті лускою нагрудники, щити, обтягнені червоним лосячим ременем...

В кінці, серед чорної купи піхотинців, їхали вози з тяжко раненими, що повертали до гнізд.

Перед самими ворітьми замку товпа розпалася надвоє й дала дорогу саням, запряженим у сиві воли. Замерехтіло деревище, засло-нене паполомою, блиск як ніж пронизав серця.

Почерез смертну ткань кинено княжу шубу з горностаю, а поверх шуби могутний меч Романів з рум'яним світлом на смертоноснім заломі вістря, з тим опуким кривавником на рукояті, що жеврів, як душа зброї...

Міст загудів глухо під жалібною отсею колісницею і тоді з уст видців вирвавсь зойк, якому рівного не чула галицька земля.

А княгиня розсипувала у пориві розпуки свої сяйливі покраси та обнявши голову руками бігла з лопотом тяжких зелених риз...

Преподобний Варлаам не бачив нікого, тільки одно зловіще видиво останньої домівки, наміченої чорним, трираменним хрестом.

О, люта правдо! Під паполомою, в убогім деревищі зі слідами дощів і придорожного пилу, лежав Роман, ододержець земель від Дніпра

й Дунаю, до Карпат. На його високе чоло, протяте ворожим залізом, спадали по-давньому струйки чорного волосся й на світі, крашеній ясним золотом, зціпеніла кров.

Де ж слова, що двигнули б зі сну стократ ласкаве сонце народу? Невже ж ніколи більше не замерхтять світла панагій на груди витязя й ніколи з сих міцно запертих уст не вилетить крилатий оклик:

— На прю!

Німі були уста й велике серце не билося.

Захожі дружинники поза смертю княжого четара Гільдебранда не мали ніяких других витрат і тепер їхали збитою лавою, в повазі жалібної години, з величавим Одільоном і Єюльфом на чолі, обома під міру, як брати. За ними тьмою чури й ватага одичілих собак, ніби це був поворот із повної гульби, не зі смертного поля...

За походом недобитків з піснею торжества гнало гайвороння. Воно маяло чорною плахтою крил над замком без даху, без князя. А ще далі, далі, у рудих тінях поранку, в червонім попалі, що віщував суховій, чалапав на довгохвостій конині латинський монах: може Цистерсіанин, бо в чорнім наверхнику аж до брів, а може Темплярієць — волокита, бо за білою вервою крученою в узли на обох кінцях висів короткий меч. Та лице у нього — з Польщі, помітне доразу.

Сірий чоловік, гранчастий, перконосий, пас ошалілими з хижого вітхнення очима гладкий як шибачорнозем, зелений від борів, пахучий медом та запишаний хлібами — ростом

в людину... Чужинець хмелів із насолоди і видно було, як втіха несла вперед монаха й його вороного. Захожий скермувався у бічну вулицю Галича, найближчу до ляцьких воріт: у Богни зі Сандомира, Навойкової боярині зупинився...

— Савиця?

— А, боярине?

Рудий наймит підбіг і взяв гнуздечку з рук молодого юнака. На юнакові була кирея, лямована беберяном, шапка з дорогою кичкою косилася на підголеній, з чорним чубом, голові. Сухе, смагле обличчя з дуже зоркими, ніби львиними, очима носило сліди лицарських трудів, — воно було тепер огірчене болем.

Юнак йшов живо навперейми отцю Варлааму.

— Юра Коливанович! — проніс старець блідими губами.

— Той сам, ледве живий! Останний з княжого почоту, очевидець...

Вказав деревище, поставлене перед вікнами гридниць, — його накрила раменами неприємна з розпуки княгиня. Вона плакала проти неба пів-співом, пів-мовою, голосінням вдовиць, старим, як вихор і зорі.

— А моя ж ти дружиночко, а мій же ж ти сивий голубойку! Хто нас тепер на дорогу введе? Пораднику мій солодкий та любий! На кого ти нас відказав?

Била чолом у смертну скриню і довгі пальці розпинала на ній — як на струнах гуслі. Скигліла чайкою:

— Впадьте на мене, закутайте мене ви, ліси темні, діброви, Бескиде...

Монах справив ходу в напрямі своєї келії на вежі, за ним молодець, темний, гей смерека від доріг у сонці. Двері заперлися глухо за ними та за їх розмовою.

Зміст її був короткий: один, одніський раз князь слухав під ніч співу перебендь, місто в мовчанню продумати завтра, коли обходив чати, одну упустив із ока, — та один раз поклав меч у ногах, місто покласти його в узголів'я...

Передзвонили запізнену заутренню, але старець за гірким оповіданням гостя не чув нічого.

Олюші, Держкового одинака не було.

«ПОЧИТАНІЄ»

III

*«Є у мене воркун дома
На мою головоньку...»
(з нар. пісень)*

Построений у вишнях і горішині двір Ясиного батька Гліба Словита лежав на окраїнах запустілого підгороддя. Побудований був із чорного дуба, з могутніх ціляків, укритий соломою й укріплений огорожею з кам'яних гранів, як коли монастир. Верх старого муру сріблився полин та шевеліла з вітром висока жалива.

Спізнені прохожі минали Глібове житло прискороною ходою: місце було непривітне, а господар під княжим гнівом.

Навіть у водохрещі, коли ходили зі щед-рівками церковні люди, а задушники переодя-галися волхвами, розсипані по Галиччі за мило-стинею, дім Словита був замкнений довкруги, як темниця.

Даремно вигукували на дорозі:

*Господар з хати, а ми до хати,
Їдем газдиньку розпитувати —
Чого у тебе чорні оченька?
То від ноченьки, колядниченьку...*

Там ніхто не співав про милосердного Спаса, що окутаний у білі ризи, жаліє при куті грішний світ і про те, як Мати Божа просить його словами — музикою:

*— Сину мій, сину, устань на ніжки,
Ой озми ключі тай бо пекольні,
Відчини двері душам скорблящим...*

Три роки минуло якраз: з гір — погір'я полилися весняні води, сповенилися ріки рівно з берегами і жайворонки падали по скибах услід плугатарям, коли Словит виїхав ніччю зі свого двора з одним тільки чурою — і пропав як дим. За смертельне побиття конюха князь велів покарати боярина-гординю дошкуль-ними карами, прилюдною ганьбою і Словит лютий, як рись, що попав у пастку і рве кри-ваве тіло на волю, в одних рубках вискочив із княжих рук.

Говорили голосно, що у краківського владики в почестях великих сів...

Це був час, коли Роман двигнув похід у допомогу візантійському царю Олексію Ангелу в його боротьбі з Болгарами. На розпучливий зазив друга він злетів туди як грім верх розгойданої даліни, а вслід за ним погнали лави полків, чорних від заліза, закосичених омелою, твердих як турій ріг і брали кривавим кінцем копія все, що можна добути веселим людським хотінням.

А далі, вслід оцьому грізному здвигові, що димував на обрїю як очерет гнаний вітром, текли на дерзких конях, на білих лискавках колесниць найліпші співці, що їх видало лоно епохи, сіль землі і народу, свідки поривів, яким не було рівні, учасники хвиль найзухваліших під сонцем. Вони то серед розхристаного крику стрикусів та хитрого плачу шереширів передавали вічним струнам гуслі хвалу руського меча, єдиного на світі.

Гомоніла цими піснями золотобанна Візантія, здвигали з дива плечима сиві фіорди півночі, Гаральдова колиска, кивали головами німецькі герцюки і ходором ходила земля ракоушська, штирська...

Ясиня уміла тоді стати необхідною княгині. Ніхто не умів шити так чисто дробницею, в'язати в щораз то нові уплітки довгого волосся молодой жінки, голубити князьків.

Сама ж вона ніби напрутязі одной росяної ночі зацвіла в цю пору ясною квіткою, що повертала до себе всі серця.

У страшну ніч, коли притекли недобитки, снилося Глібовій дружині, що її чоловік стуче у ворота, не годен добудитися слуг. Сонна мрія пурхнула вмиль. Доброніга стрепенулася, сіла на постелі, прихилила вниз ще гладке обличчя й наслухувала. Серце її билось високо під узористим одіялом...

У світлиці хтось ходив: чути було шум одежі, промоченої дощем, опісля дзвінкий шепіт меду, що його чиясь рука лила нерівно у срібний ріг Словитів.

Доброніга скочила босоніж до дверей. Крізь шкалубину, залиту смугою світла, вона доглянула грозовитого мужчину, широкоплечого, у колпаці засуненім аж по брови над жорстокими очима.

Боярин дома!

Так, це був він, що після обіду скидав миси з останками страв на долівку, устелену пестрими доріжками хатної роботи, і переодягаючи обуву, зі сміхом насильника розстеляв білі онучі, по столітньому яворовому столі. Він, для якого передовсім вставало сонце, трисвітлим буртом грали води і молитовна тишина пила увечері понад лоно нив. Вибранець судьби, який нічого не давав, брав тільки, навіть те, що йому було на віки непотрібне: добро, що палало у прозорім погляді його жінки, красу, що блукала у дитиннім пів-сміхові її уст, у поносній квітці, вплетеній у її волосся...

Його не привітали з дороги, помертвілі від несподіванки.

Вже третя днина з дня повороту, як вештався він із кута в кут, ніби ждав когось.

Було доволі пізно, коли Ясиня, стомлена оборудованням поминок, прийшла відпочити у хату родичів.

Її привів раб із Половців, Аклан.

Доброніга з чуттям обняла доньку — вона любила її молодість та багатіла нею, як звидом власної весни.

А дівча й справді неволило очі: білохрущата камка її одежі мило відбивала від темної соболиної шапочки з малиновим верхом та свіжости молодого обличчя. Дев'ять анфраксів венедицької оправы, повислих ніби сльози з узької оксамитної стрічки на чолі, рожевою тінню ніжило чисті черти, — очі з брівми сильними, як стріли, носик з купкою веснянок, вогкі уста з опущеними кінчиками, повні чуття...

Тепла ніч схилилася над світом. Обі жінки лягли в одрині спочити. Розмовляли про жахливі події в княжій сім'ї, про сподівані зміни та наслухували у собі самих, як холод пливе повз рамена від несподіванки.

Сон відлетів, тишина віддихала рутою та чорнобривцем. За темним вікном колихалася молода деревина. Скричав половко, застрекотів цвіркун.

Дівчина усіла на постелі й підняла з ослона край ліжка скриньку, оббиту сафіяном. Відкрила верх і з побожністю, як скарб, хати й роду, добула книгу в оправі зі слоневої кости, виложеною на углах росогами коралю й сріблом.

Доброніга не була грамотна, однак купила її за велику ціну від болгарського мандрівного крамаря та. держала в пошані, як лік проти темних сил, що заселяють хати так само, ніби водяні духи всяку течву, а полісуни суходольний теребіж і урочища.

З втішною самопевністю Ясиня взяла книгу на коліна й відчитала уміло:

— И — З — Б — О — Р — Н — И — К.

Букви були великі, гострі, писані уставом, деякі виведені подвійними лініями. Тлом для них був прозорий, східний орнамент. «Зачала» розділів творили овальні медальйони, у яких незвісний артист зобразив Мойсея з Господніми скрижалями, Йосифа, як дає себе пізнати братам, Рут з оберемком пшениці на багачевій стерні...

Ясиня любивалася хлилю рисунком поодиноких букв, опісля ж доволі гладко прочитала:

— О чте — ній... книг.

Поволеньки, з працьовитою надумою, як бджілка, що збирає скарб меду з квіток, вона лучила знак зі знаком; на її щоки виступили теплі рум'янці, грудь хвилювала.

А там, у нутрі першої великої букви, у надписі, свята Анна у двокольоровій грецькій шаті держала в обіймах молодесеньку Богородицю і повагом водила пальцем по сувою письма, навчаючи її:

— Добро єсть, братиє, почитаніє книжное, паче всякому христіяну...

Стрічки святих глаголів, нанизані густо біля себе, пахли далекими часами, ніби в'янь лісового зілля:

— Єгда чтеши книги, не тшти ся брьзо иштишти до другия главизни, поразоумій, што глаголють книги, трижди обраштая ся о единой главизні...

Кожніське слово, працювито підчеркуване пальцем, Ясиня здобувала з радісним трепетом серця, ніби герой, що бере копієм озброєне місто. Але після третої стрічки письма всі сугави стали у неї лівиво боліти і вона обезсилла, як нав'ючений тягарем мандрівник, що довго волік ноги крізь сухі піски.

— Красота воіну оружіє і кораблю вірила, тако і праведнику почитаніє книжное...

Ще хвилю кіновар, сепія й золото мерехтіли перед Ясиною мов усміх чііхось повних, побожних уст, мов мудре світло зіниць незнаного аскета, те саме, що хижо й солодко жевріє в шліфованому агаті. Відтак сторінки лопотливо упали на себе й кутом приспаних очей Ясиня доглянула ще фінал почитанія, витязьке алилуя мистця:

— »Радует ся кормчій в отишьє пристав, и странник в отечество сзое пришед, такоже радует ся й книжний списатель, дошед конца книгам...»

Полискливі оківки навколо скринь, божник в сухозолотиці й барвінкові, грубі різьби полиць пропали у тьмі доразу. Тіні дерев застигли в місячній тишині, як казки. Ані листочок не шевельнув, — ані листочок...

Ясиня спала.